

БЕЗПОСЕРЕДНЯ УЧАСТЬ НАРОДУ У ЗДІЙСНЕННІ ПРАВОСУДДЯ: ІМІТАЦІЯ ЧИ РЕАЛЬНІСТЬ?

Запара Світлана Іванівна
декан юридичного факультету Сумського НАУ,
д.ю.н., доцент

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Одним із найбільших світових досягнень політичної думки та боротьби, без перебільшень, вважається застосування різних форм народовладдя. Відомо, якщо види контролю народу над владою є дієвими, остання є ефективною, демократичною, правовою. Не виключенням є і судова влада, яка має слугувати верховенству права та здійснюватись в інтересах народу. Тим не менш, так буває не завжди. В Україні, невдоволення населенням судовою владою здається досягло свого піку, що спонукає до пошуків відповідей на питання, пов'язані із судовою реформою.

20 травня 2015 року Указом Президента України № 276 схвалено Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015 - 2020 роки [1], підготовлену за участю експертів проекту ЄС «Підтримка реформ у сфері юстиції» (далі Стратегія). Стратегія передбачає два етапи реформи: 1) невідкладне оновлення законодавства, спрямоване на відновлення довіри до судової влади та суміжних правових інститутів в Україні; 2) системні зміни в законодавстві, у тому числі прийняття змін до Конституції України та комплексна побудова інституційних спроможностей відповідних правових інститутів. З огляду на визнану потребу у реформі судової влади тема публікації набуває особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Над проблемою участі народу у здійсненні правосуддя тією чи іншою мірою працювали вчені-юристи В.Д. Бригинцев, Ю.М. Грошевий, С.О.Іваницький, І.М. Козьяков, В.В. Король, П.М. Каркач, В.М. Коваль,

О.Р. Михайленко, І.О. Русанова, С.В. Оверчук, М.І. Сірий, Н.С. Трофименко, М.І. Хандурін, Б. Футей та інші. При цьому тема не втрачає актуальності.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Аналіз існуючого законодавства з вказаної проблеми, європейського досвіду та реального стану речей є *метою* даної публікації.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Відповідно до ч. 4 ст. 124 Конституції України [2] народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через народних засідателів і присяжних. Подібна норма у тому чи іншому вигляді присутня у багатьох європейських конституціях. Так, відповідно до ст. 101 Конституції Італії правосуддя здійснюється іменем народу. Судді підпорядковуються лише закону, а відповідно до ч. 3 ст. 102 цієї Конституції встановлено, що закон регулює випадки та форми прямої участі народу у відправленні правосуддя [3]. Відповідно до ст. 205 Конституції Португальської Республіки суди є органами влади з компетенцією відправлення правосуддя від імені народу, а ст. 205 має назву «Присяжні засідателі, участь народу та технічна підтримка». Зокрема, відповідно до змісту цієї статті журі складається із суддів колегіального суду та присяжних засідателів та беруть участь у судовому розгляді тяжких злочинів за вимогою обвинувачення або захисту, за виключенням справ про тероризм. Закон може передбачити участь громадських суддів у судовому розгляді з галузі трудових відносин, порушень у сфері державної охорони здоров'я, дрібних деліктів або інших справ, при вирішенні яких особлива увага зі справи приділяється порушенням соціальним цінностям. Закон також може передбачати участь помічників високої технічної кваліфікації при судовому розгляді певних питань» [4]. Відповідно до ч. 3 ст. 116 Конституції Нідерландів «у випадках, передбачених актом парламенту, особи, що не є суддями, можуть брати участь у відправленні правосуддя поряд із суддями» [5]. Конституція Іспанії передбачає, що судова влада походить від народу та здійснюється від імені Короля суддями та магістратами, які незалежні, незмінні, відповідальні перед законом та підпорядковуються лише закону. Ст. 125 Конституції Іспанії передбачає, що громадяни можуть брати

участь у відправленні правосуддя через інститут присяжних засідателів у процесі з кримінальних справ, як це передбачено законом, а також на основі традиційного та звичаєвого права [6]. Відповідно до Конституції Данії «присяжні беруть участь у відправленні кримінального правосуддя. Підстави та порядок участі присяжних у справах, що належать до розгляду судом присяжних, встановлюються законом [7]. Відповідно до ст. 91 Конституції Австрії народ повинен брати участь у відправленні правосуддя. У справах щодо перерахованих у Законі злочинів, за які може бути призначене суворе покарання, а також у справах про всі політичні злочини та проступки питання про винуватість обвинуваченого вирішують присяжні [8].

Попри відсутність подібних норм у Конституціях, ФРН, Франції та деяких інших країн, як правило існує практика залучення простих громадян до безпосереднього правосуддя. Як зазначає Богдан Футей «у кримінальних справах у континентальній Європі прості громадяни використовуються не лише для визначення фактів. Серйозні судові розгляди включають поєднання професійних суддів та нефахівців, що займають місце суддів (непрофесійних суддів) при розгляді справи. Ці непрофесійні судді, на додаток до того, що вони встановлюють питання факту у справі, також тлумачать закон. У Німеччині, наприклад, місця суддів у суді під час розгляду кримінальної справи займатимуть один професійний суддя та два непрофесійних. Під час судових розглядів кримінальних справ у Франції використовуються три професійні судді та дев'ять непрофесійних. Один з професійних суддів працює як головуючий та відіграє найактивнішу роль серед інших. У той же час менш серйозні судові справи розглядає один професійний суддя» [9].

Український законодавець пішов шляхом визначення норми про зміст народовладдя в правосудді в Конституції України та Законі України «Про судоустрій та статус суддів» [10] (далі Закон) із змінами та доповненнями. Останній передбачає окрему главу 3, яка має назву «Народні засідателі та присяжні». Стаття 58 Закону визначає правовий статус народного засідателя та присяжного. Зокрема, народним засідателем є громадянин України, який у випадках, визначених процесуальним законом, та за його згодою вирішує

справи у складі суду разом із професійним суддею, забезпечуючи згідно з Конституцією України безпосередню участь народу у здійсненні правосуддя. Народні засідателі під час розгляду і вирішення справ користуються повноваженнями судді. Присяжним є громадянин України, якого у випадках, визначених процесуальним законом, залучають до здійснення правосуддя, забезпечуючи згідно з Конституцією України безпосередню участь народу у здійсненні правосуддя. Народні засідателі та присяжні виконують обов'язки, визначені пунктами 1-5 частини п'ятої статті 55 Закону, встановлені для суддів. Зокрема, народний засідатель зобов'язаний:

1) своєчасно, справедливо та безсторонньо розглядати і вирішувати судові справи відповідно до закону з дотриманням засад і правил судочинства;

2) дотримуватися правил суддівської етики;

3) виявляти повагу до учасників процесу;

4) не розголошувати відомості, які становлять таємницю, що охороняється законом, у тому числі таємницю нарадчої кімнати і закритого судового засідання;

5) виконувати вимоги та дотримуватися обмежень, установлених законодавством у сфері запобігання корупції.

В ч.ч. 2, 4 ст. 234 Цивільного процесуального кодексу України, встановлюється вичерпний перелік справ, розгляд яких відбувається у складі одного судді і двох народних засідателів. До такого переліку справ належать справи про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, про визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи, про визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою, про усиновлення, про надання психіатричної допомоги в психіатричному порядку, про обов'язкову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу. Дані справи розглядаються в порядку окремого провадження.

Попри суттєві кроки вперед на зустріч світовим традиціям конституціоналізму та здійсненню правосуддя, залишається ряд суперечливих питань. Зупинимось на деяких з них.

Питання перше. Відповідно до ст. 59 Закону до списку народних засідателів у кількості, зазначеній у поданні голови суду, включаються громадяни, які постійно проживають на території, на яку поширюється юрисдикція відповідного суду, відповідають вимогам статті 61 Закону і дали згоду бути народними засідателями. Список народних засідателів формує за зверненням голови відповідного місцевого суду комісія, склад якої затверджує відповідна місцева рада. Список народних засідателів затверджується рішенням відповідної місцевої ради (за місцем розташування суду). Для міжрайонних судів склад комісії та список народних засідателів затверджується рішенням обласних рад. Очевидно, з метою усунення судів від безпосереднього формування списку народних засідателів, а згодом і можливості впливу на них, повноваження щодо включення громадян до списків народних засідателів було передано місцевій владі. Проте, на практиці трапляються випадки, коли до списку потрапляють випадкові люди, що не розуміють у повному обсязі обсяг відповідальності, покладений на народних засідателів. Зокрема, якщо один із народних засідателів взяв за правило не з'являтися під час судового засідання, головуючий суддя зобов'язаний відкласти справу. А часом, зволікання розгляду суттєво обмежує права громадян, адже йдеться долі людей. Наприклад, недієздатна особа не може отримати особисто пенсію, а особа, що її опікує не може це зробити без відповідного рішення суду. Закон не передбачає процедури відзиву народного засідателя, лише містить зазначення про можливість перегляду списку народних засідателів у разі необхідності. Вважаємо за необхідне доповнити ст. 59 положенням, відповідно до якого список народних засідателів може бути переглянутий за заявою самого народного засідателя та поданням головуючого суду, де здійснювала відповідні повноваження така особа.

Питання друге. Відповідно до ст. 64 Закону встановлюються гарантії прав народних засідателів і присяжних. Зокрема, народним засідателям, присяжним за час виконання ними обов'язків у суді в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, виплачується винагорода. Їм відшкодовуються витрати на проїзд і наймання житла, а також виплачуються добові. Зазначені виплати

здійснюються територіальними управліннями Державної судової адміністрації України за рахунок коштів Державного бюджету України.

Документ, на який посилається Закон є Постанова Кабінету Міністрів України від 11 жовтня 2002 р. № 1506 «Про затвердження Порядку виплати винагороди та відшкодування витрат на проїзд і наймання житла, виплати добових народним засідателям і присяжним за час виконання ними обов'язків у суді», відповідно до якої народні засідателі і присяжні задіяні у судовому засіданні, звільняються за основним місцем роботи на час виконання обов'язків у суді та повинні подати до суду довідку про звільнення від роботи та довідку про розмір середньомісячної заробітної плати за останні два місяці, що передують залученню працівника до виконання обов'язків у суді. При цьому, народні засідателі і присяжні за час виконання обов'язків у суді заробітну плату за основним місцем роботи не отримують. Іншими словами, у разі, якщо народний засідатель подає до суду відповідні довідки, він втрачає заробітну плату за основним місцем роботи. І пройшовши всі бюрократичні перепони, народний засідатель може у найкращому випадку отримати свою заробітну плату (що мало ймовірно, адже кошти для цього в більшості не передбачаються) та, якщо пощастить, кошти за проїзд у громадському транспорті, адже для добових повинні бути відповідні підстави. Для цього народний засідатель повинен пред'явити проїзні білети, яких часто не видають у громадському транспорті та пройти всі належні процедури, пов'язані із поданням документів. Отже, будемо відверті. Закон розраховує лише високу свідомість українських громадян (які до всього повинні самостійно оплачувати проїзд, знаходити додатковий час для виконання службових обов'язків на основній роботі тощо) та розуміння патріотичних роботодавців, які йдуть на зустріч здійсненню правосуддя всупереч власним інтересам. Це не зовсім правильно. На моє глибоке переконання, в даному випадку слід діяти за аналогією із Законом України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)», стаття 14 якого передбачає під час виконання обов'язків незалежного посередника, трудового арбітра, члена примирних комісій збереження заробітної плати за основним місцем роботи та додаткової винагороди, у

розмірі не менше середньомісячної заробітної плати. У випадку із народними засідателями та присяжними розумно було б встановити фіксований розмір доплат за разову участь у засіданні, що дозволило б мотивувати народних засідателів, присяжних та уникнути у багатьох випадках затягування справи.

Питання третє. Відповідно до ч. 5 ст. 63 Закону народний засідатель, присяжний зобов'язані вчасно з'явитися на запрошення суду для участі в судовому засіданні. Неприбуття в судове засідання без поважних причин вважається неповагою до суду. За кожною правою – долі людей. Як їм пояснити, що суд відкладає справу, оскільки один із обов'язкових учасників судового засідання не поважає суд? Зрозуміло, що держава повинна здійснювати винагороду народним засідателям, присяжним за їх роботу у суді, але, у випадку встановлення неповаги до суду слід застосовувати адміністративну юридичну відповідальність. Для прикладу Стаття 185⁵ КУАП встановлює адміністративну відповідальність за перешкоджання явці до суду народного засідателя, присяжного для роботодавця, але не передбачає такої відповідальності для самого народного засідателя. На нашу думку, слід доповнити ст. 185³ КУАП, про регламентує прояв неповаги до суду, обставинами, прямо пов'язаними із встановленням факту неповаги народними засідателями, присяжними.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Конституція України створює можливість безпосередньої участі народу у правосудді шляхом розгляду справи судом присяжних або залучаючи народних засідателів, але не конкретизує це право. Дещо деталізує це питання Закон України «Про судоустрій та статус суддів», але відповіді на всі процесуальні питання, що виникають із правозастосуванням цієї норми не передбачає. Конституція України та Закон України «Про судоустрій та статус суддів» прирівнюють окремі обов'язки народних засідателів до суддів, але не називає їх «непрофесійними суддями». Навіть у тих виключних випадках, коли справа має розглядатися лише за участі народних засідателів, з огляду на відсутню укорінену традицію та налагоджені механізми такої участі право народу на безпосередню участь у правосудді нівелюється повністю або

частково, що є неприпустимим для держави, що сповідує демократичні цінності. Тому подальший розвиток національного правосуддя має бути пов'язаний із формуванням реальних механізмів здійснення народовладдя шляхом участі у судовому провадженні народних засідателів та присяжних, а також запровадженні додаткових можливостей для розбудови діяльності «непрофесійних суддів».

Список використаної літератури:

1. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015 - 2020 роки [Електронний ресурс] : Указ Президента України № 276 від 20 травня 2015 року. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/276/2015/print1389814324873563>. - Назва з екрану.
2. Конституція України [Електронний ресурс] : від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>. – Назва з екрану.
3. Конституція Італійської Республіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://italia-ru.com/page/konstitutsiya-italyanskoj-respubliki>. - Назва з екрану.
4. Конституція Португальської Республіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/portugal/portug-r.htm. - Назва з екрану.
5. Конституція Нідерландів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/nethrlnld/holand-r.htm. - Назва з екрану.
6. Конституція Іспанії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vivovoco.astronet.ru/VV/LAW/SPAIN.HTM#60> . - Назва з екрану.
7. Конституція Данії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uznal.org/constitution.php?text=Denmark&language=r#>. - Назва з екрану.

8. Конституція Австрійської Республіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mykpzs.ru/konstituciya-avstrijskoj-respubliki-1920-rus/#>. - Назва з екрану.
9. Футей Б. Роль суду присяжних у США та Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://yurincom.com/ua/legal_practice/analitchna_yurysprudentsiia/rol_sudu_prysiazhnykh_u_ssha_ta_ukraini-publication/#. - Назва з екрану.
10. Про судоустрій і статус суддів: Закон України (із змінами і доповненнями) від 7 липня 2010 року № 2453-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. - № 41-42, № 43, № 44-45. - Ст.529.

ЗАПАРА С.І. БЕЗПОСЕРЕДНЯ УЧАСТЬ НАРОДА У ЗДІЙСНЕННІ ПРАВОСУДДЯ: ІМІТАЦІЯ ЧИ РЕАЛЬНІСТЬ?

Стаття присвячена висвітленню проблеми здійснення безпосереднього правосуддя народом шляхом реалізації ст. 124 Конституції України. Автор досліджує зарубіжний досвід, реальний стан питання в Україні та зупиняється на окремих проблемах безпосереднього участі народу у правосудді. Зокрема, встановлено, що Конституція України створює можливість безпосередньої участі народу у правосудді шляхом розгляду справи судом присяжних або залучаючи народних засідателів, але не конкретизує це право. Дещо деталізує це питання Закон України «Про судоустрій та статус суддів», але відповіді на всі процесуальні питання, що виникають із правозастосуванням цієї норми не передбачає. Навіть у тих виключних випадках, коли справа має розглядатися лише за участі народних засідателів, з огляду на відсутню укорінену традицію та налагоджені механізми такої участі право народу на безпосередню участь у правосудді нівелюється повністю або частково, що є неприпустимим для держави, що сповідує демократичні цінності. Тому подальший розвиток національного правосуддя має бути пов'язаний із формуванням реальних механізмів здійснення народовладдя шляхом участі у судовому провадженні народних засідателів та присяжних, а також запровадженні додаткових можливостей для розбудови діяльності «непрофесійних суддів».

Ключові слова: народні засідателі, присяжні, суд, непрофесійні судді, судова реформа.

ЗАПАРА С.И. НЕПОСРЕДСТВЕННОЕ УЧАСТИЕ НАРОДА В ОСУЩЕСТВЛЕНИИ ПРАВОСУДИЯ: ИМИТАЦИЯ ИЛИ РЕАЛЬНОСТЬ?

Статья посвящена изложению проблемы осуществления правосудия непосредственно народом, путем реализации ст. 124 Конституции Украины. Автор изучает зарубежный опыт, реальное состояние вопроса в Украине и сосредотачивает внимание на отдельных проблемах непосредственного участия народа в правосудии. В частности, установлено, что Конституция Украины создает возможность непосредственного участия народа в правосудии путем рассмотрения дела судом присяжных или привлекая народных заседателей, но не конкретизирует это право. Детализирует эту проблему Закон Украины «О судоустройстве и статусе судей», но ответа на все процессуальные вопросы, возникающие в связи с правоприменением этой нормы не предусматривает. Правозастосуванням цієї норми не передбачає. Даже в этих исключительных случаях, когда дело рассматривается только при участии народных заседателей, с учетом отсутствия соответствующих традиций и отлаженных механизмов такого участия, право народа на непосредственное участие в правосудии нивелируется полностью или частично, что является недопустимым для государства, исповедывающего демократические ценности. Поэтому дальнейшее развитие национального правосудия должно быть связано с формированием реальных механизмов осуществления народовластия путем участия в судебном производстве народных заседателей и присяжных, а также использовании дополнительных возможностей для деятельности «непрофессиональных судей».

Ключевые слова: народные заседатели, присяжные, суд, непрофессиональные судьи, судебная реформа.

Zapara S.I. DIRECT PARTICIPATING OF PEOPLE IN REALIZATION OF JUSTICE: IMITATION OR REALITY?

The article is sanctified to illumination of problem of realization of direct justice by people by realization of century¹²⁴ Constitutions of Ukraine. An author investigates foreign experience, real state of question is Ukraine and stopped of the separate problems of direct to participation people is justice. In particular, it is set that Constitution of Ukraine creates possibility of direct participation of people is a justice by the trial of matter of cramps of jurors or attracting folk assessors, out does not specify this right. Something goes into detail this question Law of Ukraine "On the judicial system and status of judges", out answers are for all judicial questions that arise up with application of right of this norm does not provide for. Even is these exceptional cases, when business just be examined only at participation of folk assessors, making into account absent deep-rooted tradition and adjusted mechanisms of such participation a right for people of the direct participating is a justice is leveled fully or partly, that is impermissible for the state that hears the confession democratic values.

Keywords: folk assessors, jurors, court, amateurish judges, ship reform.